УДК 904.25(477.51)”652”

О. Є. Черненко
Р. А. Кравченко
Я. В. Володарець-Урбанович

ЛУННИЦЯ КОЛА СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ВАРВАРСЬКИХ ВИЇМЧАСТИХ ЕМАЛЕЙ З ГОРОДИЩА СВЕРДЛОВСЬКЕ-1 НА р. ДЕСНА

У статті публікується прикраса (підвіска-лунниця) кола східноєвропейських варварських виїмчастих емалей, виявлена у 2019 р. під час дослідження городища роменського часу Свердловське-1 на р. Десна. Виріб належить до класичного етапу розвитку стилю (кінець II-III в.) за А. М. Обломським та Р. В. Терпиловським.

Лунниця виявлена у верхніх шарах заповнення споруди роменської культури. Оскільки культурні нашарування пізньоримського часу на пам’ятці не зафіксовані, можна припустити, що цю прикрасу знайшли та зберігали мешканці городища, літописні сіверяни, можливо, з метою повторного використання.

Ключові слова: *городище Свердловське-1, Середнє Подесення, пізньоримський час, київська культура, лунниця, східноєвропейські варварські виїмчасті емалі, роменська культура*

Городище Свердловське-1 розташоване в уроч. Хоромки (інші назви — Городок, Носеньків город, Водопойло, Провалля) за 1,5 км північніше с. Деснянське (колишні назви — Псарівка, до 1920 р., Свердловка, 1920-2016 рр.) Коропського р-ну, Чернігівської обл. Воно займає останцеподібний мис правобережної корінної тераси р. Десна (рис. 1). З південно-західного боку до укріплень городища примикає поселення.

Городище Свердловське-1 згадується в працях Д. Я. Самоквасова та П. С. Уварової (Самоквасов 1873, с. 4; 1908, с. 115; Уварова 1906, с. 79). Упродовж XX ст. воно обстежувалося розвідками під керівництвом С. А. Гатцука (1907 р.), О. М. Мельниківської (1967 р.), О. В. Шекуна (1983 р.) та В. Є. Куриленка (1989 та 1998 рр.) (Гатцук 1907, с. 78-81; Мельниковская 1968a; 1969; 1978; Куриленко 1989, с. 7, 15, рис. 8; 1998, с. 5-6, рис. 6; Шекун 1983, с. 22, рис. 78-79). Стаціонарні польові дослідження на пам’ятці здійснювалися О. М. Мельниківською в 1968 р. (Мельниковская 1968b, с. 18-20, рис. 50-60). У 2014 р. розкопки поновленні експедицією під керівництвом О. Є. Черненко (Черненко, Луценко, Кравченко 2015; 2017; 2018; 2020; Черненко, Луценко, Кравченко, Карась 2019).

Впродовж семи польових сезонів (2014-2020 рр.) експедицією під керівництвом О. Є. Черненко досліджено більш ніж 300 м^2 на городищі та відкритому поселенні (рис. 1). У ході і робіт було вивчено рештки захисних споруд та забудови часів існування роменської археологічної культури, залишки забудови юхнівської археологічної культури. Також виявлено окремі знахідки, які датуються добою бронзи (фрагменти керамічного посуду та кам'яної сокири), пізньоримським періодом (лунниця), раннім середньовіччям (фрагмент трьохпальчастої фібули) та добою Козаччини (окремі уламки керамічного посуду XVII-XVIII ст.). Результати досліджень вже частково запроваджено до наукового обігу (Черненко, Луценко 2015; Сенюк 2015; Черненко, Луценко, Кравченко 2015a; 2016; 2019; Черненко та ін. 2017; Черненко, Кравченко, Луценко 2018; 2018a; 2020a; 2020b; 2020c).

Слід підкреслити, що на даний момент на пам'ятці було зафіксовано лише забудову юхнівської та роменської культур. З огляду на це, звертають на себе увагу окремі знахідки артефактів, які вибиваються із загального контексту. Серед іншого, до таких артефактів належить лунниця кола східноєвропейських варварських виїмчастих емалей, яка датується пізньоримським часом (нині зберігається у фондах Чернігівського обласного історичного музею ім. В. В. Тарновського у м. Чернігові разом з іншими матеріалами досліджень).

Лунниця була знайдена під час розкопок на площадці городища у 2019 р. Вона походила із верхніх шарів заповнення житла роменської культури (розкоп 4, споруда 4, відповідно до звітної документації; Черненко, Луценко, Кравченко 2020). Обставини знахідки не дозволяють впевнено визначити час та обставини її археологізації. Не можна виключити, що вона потрапила до котловану об'єкта з культурного шару вже після припинення експлуатації будівлі, однак спостереження над стратиграфією дають підстави вважати, що це сталося за часів функціонування роменського городища.

Споруда 4 займала майже усю площу розкопу 4 2019 р. та виходила за його межі із заходу. Її котлован був орієнтований кутами за сторонами світу та врізаний у материк на глибину до 1,1 м. Північно-західна стінка котловану була завдовжки5 м Північно-східну вдалося прослідкувати на 4,8 м. Наявність опалювальних пристроїв дозволяє дійти висновку про житлове призначення споруди. Виходячи зі складу речового комплексу попередньо об'єкт можна датувати кінцем IX-X ст. (Черненко, Луценко, Кравченко 2020).

Підвіска-лунниця пласка дворога, лита із бронзи (?). Вона складається із корпусу з округлими дисками на кінцях та голівки-вушка. На кожному диску — по три трикутних відростки, посередині — округлі отвори. Корпус підвіски являє собою невелику підтрикутну пластину із трохи вгнутою основою. На ньому прорублено одне підтрикутне емалеве поле (емаль не збереглася), що повторює форму корпусу (рис. 2).

Висота щитка із вушком становить 2,2 см, без вушка — 1,1 см. Максимальна довжина із виступами на кінцях — 6,1 см. Бортики трикутного гнізда для вставок емалі завширшки 0,22-0,23 см. Поле під емалеву вставку має підтрикутну форму, заввишки 0,7 см, завширшки 2,7 см, завглибшки до 0,2 см. Максима-

льна товщина лунниці — 0,25 см. Вушко заввишки 1,1 см, завширшки 0,4 см та завтовшки 0,8 см, із округлим отвором по центру. Зворотна сторона підвіски пласка, гладенька. Загальна маса — 8,95 г.

Дископодібні щитки, загальним діаметром 0,9 см, із отворами діаметром 0,5 см, завтовшки до 0,2 см. Підтрикутні виступи на них завдовжки 0,8-0,9 см, завширшки 1,0-1,2 см в основі та 0,24-0,4 см на завершеннях.

Згідно з класифікацією Г. Ф. Корзухиної, прикраса належить до першого типу підвісок — малі лунниці (Корзухина 1978, с. 47). Відповідно до розробки І. К. Фролова, виріб можна віднести до варіанту Д типу II (етап побутування В), характерного як для Південної частини Балтійського, так і для Дніпровського регіонів (Фролов 1980, с. 122, рис. 2: 1-4).

Таким чином лунниця із городища Свердловське-1 належить до класичного етапу розвитку стилю. Тобто, датування лунниці, імовірно, слід визначити в межах розвиненої стадії еволюції стиля східноєвропейських варварських виїмчастих емалей (кінець II-III в.) за А. М. Обломським та Р. В. Терпиловським (Кухарская, Терпиловский 1981, с. 75, 76, рис. 5: 4; Обломский, Терпиловський 2007, с. 119-123). Однак слід відзначити, що на подібних виробах цього часу на округлих дисках на кінцях зазвичай присутні емалеві вставки.

Аналогічні вироби відомі в Середньому Подніпров'ї, Дніпровському Лівобережжі, Верхньому Подніпров'ї та в басейні Москва-ріки (рис. 3). Зазвичай вони пов'язані із пам'ятками київської культури чи походять з її ареалу. Коло близьких аналогій (рис. 4): городище Борковський (Мячковський) курган, Середнє Подніпров'я (кілька знахідок), «Київська область», Венгошево (Фролов 1980, рис. 1: 21; 2: 2-4, 16), Гута Комарівка, «Канівський район», Гориця (Корзухина 1978, табл. 8: 14; 9: 12-14), Абидня, житло 10 (Фролов 1980, рис. 2: 4; Ильютик 2016, с. 214, рис. 16: 2; Харитонович 2016, рис. 2: 15, фото 3: 15) [1], Івань-3 (Харитонович 2016, рис. 2: 17), Мервіни (Харитонович 2016, рис. 2: 3), Козаровичі, житло IV (Максимов, Орлов 1974, с. 20, рис. 6: 1), «Київська область» (Воронятов, Румянцева, Сапрыкина 2020, с. 22-23, рис. 3: 9), Мохов (Макушников, Радюш 2017, с. 174, рис. 2б: А), Присно (Макушников, Радюш 2017, с. 176, рис. 2б: Д5), Рябовка-1 (Обломский, Терпиловский 2007, с. 132, рис. 147: 10), «Куликівський район Чернігівської області» (Обломский, Терпиловский 2007, с. 137, рис. 161: 3), Труд (Обломский, Березуцкий 2019, рис. 6: 3; Обломский 2021, рис. 9: 3), Немча (Радюш 2020a, с. 136, рис. 8: 1; 2020b, рис. 7: 22), Плехово (Радюш 2020b, рис. 7: 13), Ясковичи, Вишенька, Носовичи, Плесовичи, «Речицький район», «територія Білорусії» (Радюш 2021, с. 70-71, рис. 19: 52-54, 57-61). Відомі по одній подібній лунниці із складу Брянського (Белоцерковская 2018, с. 36, рис. 15: 5) та Микільського (Білинська, Білик, Бугай, Гопкало, Гороховський, Дерев'янко 2021, с. 233-234, 240-241, рис. 7) скарбів. Знахідка із городища Свердловського-1, розташованого у Середньому Подесенні, у межах мікрорегіону Новгород-Сіверське

[1] Слід зазначити, що ця знахідка по різному промальована у І. К. Фролова і А. В. Ільютік та З. А. Харитонович. При цьому у І. К. Фролова вона фігурує як Адаменка, хоча пам'ятка увійшла в літературу як «Абидня».

Полісся, потрапляє в середину ареалу поширення таких прикрас (рис. 3: 1).

На городищі Свердловське-1 нашарувань або об'єктів київської культури (III-V ст.) на даний момент не виявлено. Як вже було зазначено, саме із цією культурою ототожнюються основні етапи побутування східноєвропейських варварських виїмчастих емалей (Гороховський, Михайлова 2008, с. 623). З огляду на це, не можна виключити, що лунниця, виявлена у шарах роменського часу, була знайдена на іншій пам'ятці, де присутні матеріали київської культури, та принесена на городище його мешканцями-сіверянами у давнину.

У безпосередній близькості від городища Свердлоське-1 за матеріалами розвідок відомі два поселення київської культури — в уроч. Хоромки (всього у 800 м від городища) та біля с. Деснянське (колишня Свердловка). Окрім цього, дещо північніше, поруч с. Мезин знаходиться поселення Хуторище (Терпиловский 1984, с. 91), матеріали з якого представленні в експозиції Мезинського археологічного науково-дослідного музею ім. В. Є. Куриленка. Далі на північ, вище за течією Десни, знаходиться поселення Лавриковий Ліс (околиці с. Дегтерівка), на якому проводив дослідження П. М. Третьяков у 1969 та 1970 рр. На цій пам'ятці також були виявлені матеріали київської культури (Третьяков 1974, с. 102-110).

Нижче за течією Десни від Свердловського-1, в околицях с. Вишеньки. відомо два поселення київської культури. Одне з них досліджувалось П. М. Третьяковим у другій половині 1960-х рр. (Третьяков 1974, с. 116-118).

На іншому в 2013 р. здійснювались дослідження під керівництвом Г. В. Жарова та Р. В. Терпиловського (Жаров, Терпиловський 2021).

Загалом поблизу городища Свердловське-1 у різних каталогах київських пам'яток (див.: Терпиловский 1984, с. 90-91, рис. 1; Терпиловский, Абашина 1992, с. 143-144, рис. 1), відзначено до дев'яти пам'яток. Усі вони розташовані на правому (корінному) березі Десни і низкою протягнулись від с. Дегтярівки до с. Вишеньки. У переважній більшості на цих пам'ятках проводилися лише археологічні розвідки, тому не слід виключати, що вони можуть бути багатошаровими. Однак навіть матеріали розвідок дають усі підстави стверджувати, що даний регіон був в пізньоримський час досить щільно заселений носіями київської культури.

Прикраси кола східноєвропейських варварських виїмчастих емалей відомі в басейні р. Десна в Чернігівській області [2]. Авторам вдалося зібрати відомості про 19 пунктів із такими знахідками. Цікаво, що з даного регіону походять предмети різних етапів розвитку стилю: раннього, розвинутого та періоду «деградації».

Відомості про ці знахідки раніше були узагальнені Г. Ф. Корзухіною — Вишеньки, Жукіно, Старогородки, Шестовиця, уроч. Татарська Гірка, Гориці, Борзна, Прогони, Мамекино, уроч. Гай біля Радичів [3] (Корзухина

[2] Про знахідки кола східноєвропейських варварських виїмчастих емалей у верхній течії р. Десна див. — Воронятов, Шинаков 2020.

[3] У каталозі Г. Ф. Корзухіної цей пункт помилково прив'язаний до Сумської області. Ця помилка обумовлена змінами адміністративно-територіального устрію впродовж XX ст.: с. Радичів входило до складу Кролевецького повіту Чернігівської губернії за часів Російської імперії. Після низки змін у територіальному устрої частина Кролевецького повіту, розташована на

1978); А. М. Обломським та Р. В. Тепиловським — знахідки із археологічних досліджень, Ульянівка 1, Замкова гора у м. Новгород-Сіверському та із приватних колекцій: Ковчин, «Куликівський район», «Чернігівська область» (Обломский, Терпиловський 2007). До цього можна додати відомості, введені до наукового обігу М. Є. Левадою: фібула-брош із Черниша (Левада 2010, рис. 20: 17) та колективом авторів — К. В. Мизгін, О. О. Радюш та М. В. Любічев: скарб із Мощного (Мызгин, Радюш, Любичев 2020, с. 199-207).

Ці дані можна доповнити відомостями про кілька знахідок останніх років. Перша із них — це Т-подібна фібула етапу «деградації стилю» за Г. Ф. Корзухіною, виявлена на території Виповзівського археологічного комплексу під час досліджень В. М. Скорохода [4]. Друга — випадкова знахідка нижньої частини трикутної фібули, виявлена у смт. Сосниця [5] в 2011 р., що зберігається в фондах Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського (рис. 5: 1). Вона була передана до музею та опублікована М. Є. Левадою (Левада 2010, с. 578, 582, рис. 20: 3). Під час підготовки даної статті автори оглянули прикрасу повторно. Було уточнено її параметри, здійснено графічну та фотофіксацію. З огляду на це, дану річ варто розглянути окремо.

Фібула (інвентарний номер № Арх-1552) трикутна, кола східноєвропейських варварських виїмчастих емалей. Збереглася її нижня частина. Ніжка трапецієподібна, з трикутним гніздом для емалей зеленого кольору, з ідентичними відростками знизу та по боках.

Висота вцілілої частини прикраси становить 7,04 см, на рівні найбільшого розширення бокових відростків вона завширшки 5,1 та 4,3 см. Мінімальна ширина на рівні бокових відростків — 3,8 см. Ширина фіксується умовно, оскільки кінці виступів дещо зігнуті. Бокові відростки заввишки 3,6 та 3,4 см, завширшки близько 0,6 см. Найвужча частина корпусу, без врахування бокових відростків, завширшки 1,7 см. Нижній відросток обламаний на одному з кінців, його збережена частина завширшки 2,4 см.

Емалеве поле на ніжці фібули трикутної форми, із двома злегка увігнутими сторонами. Заввишки воно 1,7 см, завширшки 1,9 см, завглибшки до 0,25 см. У куті зберігся не великий фрагмент вставки червоного кольору.

Емалеве поле на корпусі також трикутної форми. Вставка зеленого кольору збереглася [6]. Вона заввишки 2,2 см, завширшки 1,1 см, глибина не встановлена.

З обох сторін виробу фіксується окис чорного металу. Вірогідно, це — рештки голки. Зворотна поверхня виробу гладенька. Голкоприймач заввишки близько 1,0 см. Ніжка виробу максимально завтовшки близько 0,9 см (корпус — 0,9 см, у місці з окисом чорного металу — 1,1 см).

лівому березі р. Десна, увійшла до складу Сумської області. Однак його правобережна частина увійшла до складу Коропського району Чернігівської області. Таким чином, с. Радичів, звідки походить знахідка, нині розташовується в межах Чернігівської області.

[4] Знахідка неопублікована. Усне повідомлення В. М. Скорохода.

[5] Точне місце знахідки прикраси невідоме. Згідно усного повідомлення, вона походить з городища на території смт. Сосниця. Можливо, мова йде про пам'ятку, розташовану в центральній частині селища, на правому березі р. Убідь.

[6] У роботі М. Є. Левади вказано, що емаль на фібулі червоного кольору. Можливо, малася на увазі вставка на ніжці.

Прикраса належить до типу III (трикутні) варіанту 3 («процвілі») за Г. Ф. Корзухіною. Наявність емалевих вставок дозволяє віднести її до розвиненого етапу існування стилю (Корзухина 1978, с. 24-25). Аналогічні вироби відомі (рис. 5: 2-10) із Дроково (Корзухина 1978, с. 24, 85, табл. 29: 2), Балдижа (Радюш 2020с, с. 148-149, рис. 5: 3), «Докшицький р-н», «територія Білорусі», «Смолевичський р-н», «Смоленська обл.» (Радюш 2021, с. 69, рис. 9), Мартинсала та Рудишкяй (Корзухина 1978, с. 80, 82). Цікаво, що знахідка із Сосниці — найпівденніша для цього кола артефактів (рис. 6).

Підсумовуючи сказане, слід відмітити, що знахідка із городища Свердловського-1 походить з мікрорегіону Новгород-Сіверського Полісся, де відомі предмети кола східноєвропейських варварських виїмчастих емалей (рис. 7; 8). Цікаво, що більшість із них, як і знахідка із Свердловського-1, належать до розвиненого етапу існування стилю. Так, вище за течією р. Десна знаходяться два пункти. Перший — це скарб, виявлений поблизу с. Мамекіно у 1910 р. (рис. 9: 1), який включав в себе три срібні шийні гривні (Корзухина 1978, с. 72, кат. 81, табл. 3: 4). Другий — городище Замкова гора в Новгород-Сіверському (рис. 5: 9), де виявлено фрагмент підковоподібної фібули (див. далі).

Нижче за течією від городища Свердловське-1, приблизно за 8 км від нього, біля с. Радичів, розташоване уроч. Гай, де у 1924 р. проводив археологічні дослідження В. Я. Сахновський, під час яких виявлено (рис. 9: 2-4) дві Т-подібні фібули та дві деталі ланцюжка, що належать до розвиненого етапу існування стилю (Корзухина 1978, с. 72, кат. 80, табл. 3: 1-3).

Також предмети кола східноєвропейський варварських виїмчастих емалей відомі з околиць смт. Сосниця. На хуторі Прогони, розташованому на лівому березі р. Убідь (права притока Десни) «на пісках» у 1941 р. виявлена (рис. 7: 5) бронзова лита хрестоподібна підвіска із вставками червоної емалі (Корзухина 1978, с. 71, кат. 79, табл. 10: 6). З цього ж регіону походить розглянута вище випадкова знахідка трикутноподібної фібули із зібрання Чернігівського музею.

Також слід згадати знахідку фрагменту браслету з поселення поблизу с. Кириївка (дослідження О. Є. Черненка). Виріб мав кінці, що трішечки розширюються; уламок завдовжки 3,0 см дає можливість встановити діаметр виробу0,6-0,8 см (рис. 6: 6). Браслет був орнаментований двома поздовжніми паралельними рисками, розташованими на відстані 1,0 см одна від одної, а між ними — рисками, що перетинаються під кутом 90 . Відомо, що на поселення Кириївка було зафіксовано об'єкт київської культури (Черненко 1990, с. 127, рис. 2: 10). Утім вона багатошарова, тут представлені також матеріали раннього середньовіччя.

Відомо, що такі браслети характерні як для київських старожитностей (Терпиловский 1984, с. 30, табл. 10: 1), так і для східноєвропейських варварських виїмчастих емалей — тип II за Г. Ф. Корзухіною (Корзухина 1978, с. 35). Найбільш повний каталог подібних виробів зібрано в роботі М. Є. Левади (Левада 2010, s. 568-573, рис. 14). Однак відомі подібні прикраси і для часу раннього середньовіччя — найбільш повний каталог зібрано одним із авторів даної роботи (Ганощенко, Володарець-Урбанович 2019,

с. 136-139, рис. 9-11). Відповідно, браслет із поселення біля с. Кириївка може мати досить широкі хронологічні межі: від римського часу до раннього середньовіччя.

Отже, в розглянутому мікрорегіоні Новгород-Сіверського Полісся відомі пам'ятки київської культури, а також скарби й окремі знахідки кола східноєвропейських варварських виїмчастих емалей. Тож лунниця із городища Сведловське-1 була знайдена у цілком «органічному середовищі». Водночас не типовим є її виявлення на пам'ятці та в об'єкті наступного (роменського) культурно-хронологічного періоду. Це дозволяє припустити перевикористання речі. Однак чи вона була призначена для переплавки (на городищі зафіксовано свідчення існування ливарного виробництва роменського часу; Черненко, Луценко, Кравченко 2017), чи використовувалася у якості підвіски (прикраси) встановити неможливо.

Приклади знаходження речей кола східноєвропейських варварських виїмчастих емалей на пам'ятках та комплексах, що хронологічно вибиваються із загального контексту побутування відомі, хоч і в невеликій кількості (рис. 9; 10). Це знахідка налобного очілля із складу скарбу кола Мартинівки — Суджа-Замостьє (Кашкин, Родинкова 2010, с. 86; Родинкова 2018, с. 80). Для VIII-IX ст. такі випадки відомі для пам'яток салтівської культури — дві фібули з Цімлянського правобережного городища (Корзухина 1978, с. 77, рис. 22: 4, 7), деталь нагрудного ланцюжка з Сухогомільшанського могильника[7], поховання 274, датоване другою половиною VIII — початком IX ст. (Михеева 1983, с. 212-213, рис. 1: 2; Аксенов, Михеев 2006, с. 60, 164, рис. 70: 2) та бронзова лита трьохрога лунниця із емалевими вставками із Дмитрівського могильника, катакомба 44, датована кінцем VIII ст. (Корзухина 1978, табл. 22: 10; Плетнева 1989, рис. 58: 44; Радюш 2020b, с. 181-182, рис. 8: 7).

Низка прикрас кола східноєвропейських варварських виїмчастих емалей походить із пам'яток давньоруського часу, в тому числі із об'єктів — Семилуки, будівля 23 — браслет (Обломский, Терпиловский 2007, с. 132, рис. 152: 1; Обломский, Березуцкий 2019, с. 61, рис. 11: 4), Путивль — хрестоподібна підвіска (Обломский, Терпиловский 2007, с. 139, рис. 150: 2).

У Середньому Подесенні до таких випадків можна віднести кілька знахідок. Перша з них — Ковчин — трикутна фібула (рис. 9: 8), походить із зборів на посаді давньоруського городища (Обломский, Терпиловский 2007, с. 136, рис. 143: 31). Друга знахідка — фрагмент підковоподібної фібули (рис. 9: 9) — походить із городища Замкова гора (інші назви — II Новгород-Сіверське городище, Литовський замок) у м. Новгород-Сіверський. Її було виявлено під час досліджень експедиції під керівництвом А. В. Кузи у 1980 р. (Куза, Коваленко, Моця 1980, с. 14, рис. 24; 28; 29; Обломский, Терпиловский 2007, с. 131, рис. 146: 6). Прикраса була ямі походить з ями 4 у розкопі V, щоперерізала заповнення житла XI ст. Слід підкреслити, що на відзначених пам'ятках (Ковчин та Новгород-Сіверський), як і на городищі Свердловське-1, невідомі шари пізньоримського часу.

[7] Цікаво, що на могильнику Суха Гомільша ще в двох похованнях (29 та 54) виявлені знахідки, що хронологічно «вибиваються» по часу із періоду існування салтівської культури (Аксенов 2010; Володарець-Урбанович 2018, с. 144).

У 2019 р. під час досліджень городища Свердловське-1 виявлено прикрасу пізньоримського часу. Вона походила зі верхніх шарів споруди 4 роменської культури.

Прикраса лунниця (рис. 2) належить до старожитностей кола східноєвропейських варварських виїмчастих емалей. Знахідку можна віднести до розвиненої стадії еволюції стиля (кінець II-III в.) за А. М. Обломським та Р. В. Терпиловським. Аналогічні вироби відомі в Середньому Подніпров'ї, Дніпровському Лівобережжі, Верхньому Подніпров'ї та в басейні Москваріки (рис. 3; 4) і зазвичай пов'язані із пам'ятками київської культури чи походять з її ареалу. Прикраса має зайняти своє місце в колі даних старожитностей і підтверджує наші уявлення про етнокультурну ситуацію в мікрорегіоні Середнього Подесення у першій половини I тис. н. е. Загалом в мікрорегіоні Новгород-Сіверського Подесення відомо більше десятка пам'яток київської культури та шість місцезнаходжень із прикрасами кола східноєвропейських варварських виїмчастих емалей. Більшість із них, як і знахідка із Свердловського-1, належать до розвиненого етапу існування стилю (рис. 5: 1; 7).

Враховуючи, що на городищі Свердловське-1 нашарувань або об'єктів київської культури (III-V ст.) не виявлено, прикраса могла бути знайдена і принесена на городище його мешканцями, носіями роменської культури, які ототожнюються з літописними сіверянами, у давнину. На таку думку наводить виявлення лунниці на пам'ятці та в об'єкті кінця IX-X ст. Цей факт також дозволяє припустити перевикористання речі. На сьогоднішній день вдалося зібрати відомості про ще вісім подібних випадків знаходження речей кола східноєвропейських варварських виїмчастих емалей на пам'ятках та у комплексах, що хронологічно вибиваються із загального контексту побутування таких прикрас (рис. 9; 10). Цікаво, що крім Свердловського-1, іще три таки випадки пов'язані з пам'ятками Середнього Подесенні.

Подяки. *Авторський колектив висловлює подяку адміністрації та співробітникам Чернігівського обласного історичного музею ім. В. В. Тарновського: директору С. Л. Лаевському, старшому науковому співробітнику Л. Ф. Ситій та фотографу О. В. Терещенко за сприяння у підготовці публікації. Також висловлюємо щиру вдячність В. С. Аксенову, О. В. Гопкало, С. А. Заднікову та Р. В. Терпиловському за надані зауваження та консультації.*

Аксенов, В. С. 2006. Вещи славянского облика на салтовских памятниках Верхнего Подонечья. В: Пескова, А. А., Щеглова, О. А., Мусин, А. Е. (ред.). Славяно-русское ювелирное дело и его истоки. Материалы Международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Гали Фёдоровны КОРЗУХИНОЙ (Санкт-Петербург, 10-16 апреля 2006 г.). Санкт-Петерург: Нестор-История, с. 73-78.

Аксенов, В. С., Михеев, В. К. 2006. Население Харазского каганата в памятниках истории и культуры. «Сухогомольшанский могильник VIII-IX вв.». Хазарский альманах, 5, Киев; Харьков.

Білинська, Л. І., Білик, В. М., Бугай, О. М., Гопкало, О. В., Гороховський, Є. Л., Деревянко, О. М. 2021. Нові надходження предметів кола східноєвропейських виїмчастих емалей у Сумському обласному краєзнавчому музеї (попереднє повідомлення). Археологія та Давня історія України, 3 (40), с. 225-242.

Белоцерковская, И. В. 2018. 2.1. Украшения из металла. В: Обломский, А. М. (ред.). Брянский клад украшений с выемчатой эмалью восточноевропейского стиля (III в. н. э.). Москва: ИА РАН; Вологда: Древности Севера, с. 14-50. Раннеславянский мир, 18.

Володарець-Урбанович, Я. В. 2018. Блажківський скарб: 115-річниця знахідки. В: Супруненко, О. Б. (ред.). *Старожитності Лівобережжя Дніпра*. Київ; Котельва: ЦП НАН України і УТОПІК, с. 126-153.

Воронятов, С. В., Румянцева, О. С., Сапрыкина, И. А. 2020. Предметы убора с выемчатыми эмалями в собрании Государственного Эрмитажа: археологический анализ коллекции. Российская археология, 3, с. 16-32.

Воронятов, С. В., Шинаков, Е. А. 2020. Отдельные находки и клады «варварских эмалей» в Брянском Подесенье. В: Радюш, О., Блюэнэ, А., Любичев, М. (ред.). Германия-Сарматия, III. Сборник научных ст. по археологии народов Центральной и Восточной Европы. Москва: ИА РАН, с. 81-114.

Ганощенко, В. В., Володарець-Урбанович, Я. В. 2019. Скарб кола Мартинівки з Правих Солонців Херсонської обл. Археологія і давня історія України, 3, с. 126-150.

Гатцук, С. А. 1907. Раскопки 1907 г. Городища и курганы. Научный архив рукописного архива ИИМК РАН, ф. 1, оп. 10, д. 41.

Гороховський, Є. Л., Михайлова, Р. Д. 2008. Пам'ятки пізньозарубинецького населення та племен київської культури. Історія українського мистецтва, 1, с. 612-628.

Жаров, Г. В., Терпиловський, Р. В. 2021. Поселення Вишеньки 1 на Десні. Археологія і давня історія України, 1 (38), с. 58-69.

Ильютик, А. В. 2016. Абидня. Вещевой комплекс селища и могильника. В: Левко, О. Н. (ред.). Славяне на территории Беларусии в догосударственный период: к 90-летию со дня рождения Леонида Давыдовича Поболя. В 2, кн. 1. Минск: Беларуская навука, с. 5-13.

Кашкин, А. В., Родинкова, В. Е. 2010. Памятники суджанского региона эпохи Великого переселения народов. Верхнедонской археологический сборник, 5, с. 80-92.

Корзухина, Г. Ф. 1978. Предметы убора с выемчатыми эмалями V — первой половины VI в. н. э. в Среднем Поднепровье. Ленинград: Наука. Свод археологических источников, Е1-43.

Куза, А. В., Коваленко, В. П., Моця, О. П. 1980. Отчет о раскопках в Новгород-Северском и Новгород-Северском районе Черниговской области в 1980 г. НА ІА НАН України, ф. е., 1980/125.

Куриленко, В. Е. 1989. Научный отчет о разведках музея в 1989 г. в регионе Средней Десны. НА ІА НАН України, ф. е., 1989/65.

Куриленко, В. Е. 1998. Научный отчет о разведках Мезинского археологического музея за 1998 г. НА ІА НАН України, ф. е., 1998/87.

Кухарская, Е. М., Терпиловский, Р. В. Некоторые типы лунниц III-V вв. в Среднем Поднепровье. В: Артеменко, И. И. (ред.). Древности Среднего Поднепровья. Киев: Наукова думка, с. 69-79.

Левада, М. Е. 2010. Сухоносивка. Terra Barbarica Monumenta archaeologica barbarica, Series Gemina, II, s. 557-594.

Максимов, Е. В., Орлов, Р. С. 1974. Поселение и могильник второй четверти I тыс. н. э. у с. Казаровичи близ Киева. В: Третьяков, П. Н. (ред.). Раннесредневековые восточнославянские древности. Ленинград: Наука, с. 11-21.

Макушников, О. А., Радюш, О. А. 2017. Вещи круга выемчатых эмалей из Гомельского Поднепровья. В: Родинкова, В. Е., Румянцева, О. С. (ред.). Европа от Латена до Средневековья: варварский мир и рождение славянских культур: сборник статей: К 60-летию А. М. Обломского. Москва: ИА РАН. Раннеславянский мир,19.

Мельниковская, О. Н. 1967. Отчет о работах Юхновского отряда Приднепровской экспедиции за 1967 г. НА ІА НАН України, ф. е., 1967/43.

Мельниковская, О. Н. 1968a. Работы Юхновского отряда. Археологические открытия 1967 года, с. 232-233.

Мельниковская, О. Н. 1968b. Отчет о работах Деснинского отряда ИА АН СССР в 1968 г. НА ІА НАН України, ф. е., 1968/85.

Мельниковская, О. Н. 1969. Раскопки памятников юхновской культуры на Десне и Сейме. Археологические исследования 1968 года, с. 58-59.

Мельниковська, О. М. 1978. Поселення поблизу с. Свердловка на Чернігівщині. Археологія, 28, с. 76-81.

Михеева, В. К. 1983. Две раннесредневековые находки на Харьковщине. Советская археология, 3, с. 212-215.

Мызгин, К. В., Радюш, О. А., Любичев, М. В. 2020. Новые данные к вопросу о поздней дате вещей круга «выемчатых эмалей» на террито-

рии Поднепровья. В: Радюш, О., Блюэнэ, А., Любичев, М. (ред.). Германия-Сарматия, III. Сборник научных ст. по археологии народов Центральной и Восточной Европы. Москва: ИА РАН, с. 198-218.

Обломский, А. М. 2021. Глава 5. Ранние славяне в лесостепном Подонье в III-VII вв. В: Федюнин, И. В. (ред.). Очерки археологии лесостепного Подонья в эпоху голоцена: монография. Воронеж: Издательско-полиграфический центр «Научная книга», с. 461-648.

Обломский, А. М., Березуцкий, В. Д. 2019. Горизонт украшений с выемчатыми эмалями на территории лесостепного Подонья. В: Петраускас, О. В., Гопкало, О. В., Горбаненко, С. А. (ред.). Старожитності варварських племен у першій половині I тис. н. е.: до 90-річчя В. Д. Барана. Київ: ІА НАН України, с. 50-79. Oium, 6.

Обломский, А. М., Терпиловский, Р. В. 2007. Предметы убора с выемчатыми эмалями на территории лесостепной зоны Восточной Европы (дополнение сводов Г. Ф. Корзухиной, И. К. Фролова и Е. Л. Гороховского). В: Обломский, А. М. (ред.). Памятники киевской культуры в лесостепной зоне России (III — начало V в. н. э.). Москва: ИА РАН, с. 113-141. Раннеславянский мир, 10.

Плетнева, С. А. 1989. На славяно-хазарском пограничье: Дмитриевский археологический комплекс. Москва: Наука.

Радюш, О. А. 2020a. Раскопки и разведки Сейминско-Суджинской экспедиции. Археологические исследования в Центральном Черноземье 2019, с. 135-140.

Радюш, О. А. 2020b. Распространение вещей круга восточноевропейских выемчатых эмалей в верхнем течении Днепра и Северского Донца на территории Курской и Белгородской областей России (материалы к каталогу). В: Радюш, О., Блюэнэ, А., Любичев, М. (ред.). Германия-Сарматия, III. Сборник научных ст. по археологии народов Центральной и Восточной Европы. Москва: ИА РАН, с. 154-184.

Радюш, О. А. 2020c. Новый ареал вещей круга выемчатых эмалей в Орловском верхнем Поочье. Краеведческие записки, 13, с. 140-156.

Радюш, О. 2021. Новые данные о распространении вещей круга выемчатых эмалей в верхнем течении Днепра, Немана, Западного Буга, Западной Двины, Ловати на территории Беларуси и России (материалы к каталогу). В: Плавінскі, М. А., Сідаровіч, В. М. (ред.). Экспедыцыя працягласцю ў жыццё: зборнік навуковых артыкулаў памяці Аляксандра Плавінскага. Мінск: Колорград, с. 59-105.

Родинкова, В. Е. 2018. Пластинчатые венчики или «диадемы» круга восточноевропейских выемчатых эмалей. В.: Обломский, А. М. (ред.). Брянский клад украшений с выемчатой эмалью восточноевропейского стиля (III в. н. э.). Москва: ИА РАН; Вологда: Древности Севера, с. 66-81. Раннеславянский мир, 18.

Самоквасов, Д. Я. 1873. Древние города России. Санкт-Петербург: К. Замысловский.

Самоквасов, Д. Я. 1908. Северянская земля и северяне по городищам и могилам. Москва: Синодальная типография.

Сенюк, О. Г. 2015. Археозоологічні матеріали з розкопок городища Свердловка-1 у 2015 році. В: Історико-археологічний та природно-екологічний потенціал Мезинської округи: минуле, сучасне та перспективи розбудови. Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої 50-й річниці заснування Мезинського археологічного науково-дослідного музею та 85-літтю від дня народження відомого краєзнавця і археолога, засновника Мезинського музею В. Є. Куриленка (Чернігів-Свердловка-Мезин, 17-18 вересень 2015 р.). Чернігів: Десна Поліграф, с. 98-100.

Терпиловський, Р. В. 1984. Ранние славяне Подесенья III-V вв. Киев: Наукова думка.

Терпиловский, Р. В., Абашина, Н. С. 1992. Памятники киевской культуры (Свод археологических источников). Киев: Наукова думка.

Третьяков, П. М. 1974. Древности второй и третьей четверти I тыс. н. э. в Верхнем и Среднем Подесенье. В: Третьяков, П. Н. (ред.). Раннесредневековые восточнославянские древности. Ленинград: Наука, с. 40-118.

Уварова, П. С. 1906. Выписки из дела Черниговского статистического комитета, исторического общества Нестора Летописца и Архива графини П. С. Уваровой. В: Труды Московского предварительного комитета по устройству XIV Археологического съезда. Москва: Общество распространения полезных книг, с. 73-93.

Фролов, И. К. 1980. Лунницы с выемчатой эмалью. В: Мугуревич, Э. С. (ред.). Из древнейшей истории балтских народов: (По данным археологии и антропологии). Рига: Зинатне, с. 111-124.

Харитонович, З. А. 2016. Находки изделий с выемчатыми эмалями на территории Беларуси. В: Левко, О. Н. (ред.). Славяне на территории Беларусии в догосударственный период: к 90-летию со дня рождения Леонида Давыдовича Поболя. В 2, кн. 1. Минск: Беларуская навука, с. 175-197.

Черненко, О. Є. 1990. Розкопки поблизу с. Кириївка Чернігівської області. Археологія, 2, с. 125-128.

Черненко, О. Є., Кравченко, Р. А., Горбаненко, С. А., Горобець, Л. В., Ковальчук, О. М., Сенюк, О. Г., Сергєєва М. С. 2017. Свердловське-1: біогосподарська діяльність населення роменського городища на Чернігівщині. Археологія і давня історія України, 1 (22), с. 266-301.

Черненко, О. Є., Кравченко, Р. А., Луценко, Р. М. 2018a. Дослідження городища Свердловське-1. Археологічні дослідження в Україні 2016 р., с. 330-331.

Черненко, О., Кравченко, Р., Луценко, Р. 2018b. Новітні дослідження роменських пам'яток на території Чернігівської області. В: І Всеукраїнський археологічний з'їзд: Програма роботи та анотація доповідей (Ніжин, 23-25 листопада 2018 р.). Київ: ІА НАН України, с. 148.

Черненко, О., Кравченко, Р., Луценко, Р. 2020a. Дослідження городища Свердловське-1 біля с. Деснянське Коропського району. Археологічні дослідження в Україні 2018 р., с. 268-269.

Черненко, О., Кравченко, Р., Луценко, Р. 2020b. Дослідження городища у Мезинському національному природньому парку. Археологічні дослідження в Україні в 2019 р., с. 373-375.

Черненко, О. Є., Кравченко, Р. А., Луценко, Р. М. 2020c. Матеріали роменської культури із досліджень городища Свердловське-1 в 2014-2018 рр. In Sclavenia terra, 3, с. 46-72.

Черненко, О. Є., Луценко, Р. М. 2015. Археологічні дослідження городища Сверловське-1 в 2015 р. В: Історико-археологічний та природно-екологічний потенціал Мезинської округи: минуле, сучасне та перспективи розбудови. Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої 50-й річниці заснування Мезинського археологічного науково-дослідного музею та 85-літтю від дня народження відомого краєзнавця і археолога, засновника Мезинського музею В. Є. Куриленка (Чернігів-Свердловка-Мезин, 17-18 вересень 2015 р.). Чернігів: Десна Поліграф, с. 27-31.

Черненко, О. Є., Луценко, Р. М., Кравченко, Р. А. 2015a. Дослідження на території Мезинського національного природного парку. Археологічні дослідження в Україні 2014 р., с. 297-298.

Черненко, О. Є., Луценко, Р. М., Кравченко, Р. А. 2015b. Звіт про наукові археологічні дослідження на території Мезинського національного природного парку (Коропський р-н Чернігівської обл.) в 2014 р. НА ІА НАН України, ф. е., б/н.

Черненко, О. Є., Луценко, Р. М., Кравченко, Р. А. 2016. Роботи на території Мезинського національного природного парку. Археологічні дослідження в Україні 2015 р., с. 226-228.

Черненко, О. Є., Луценко, Р. М., Кравченко, Р. А. 2017. Звіт про наукові археологічні дослідження городища Свердловське-1 на території Мезинського національного природнього парку (Коропський р-н, Чернігіської обл.) у 2016 р. НА ІА НАН України, ф. е., б/н.

Черненко, О. Є., Луценко, Р. М., Кравченко, Р. А.2018. Звіт про наукові археологічні дослідження городища Свердловське-1 на території Мезинського національного природнього парку (Коропський р-н, Чернігіської обл.) у 2017 р. НА ІА НАН України, ф. е., б/н.

Черненко, О. Є., Луценко, Р. М., Кравченко, Р. А.2019. Дослідження на території Мезинського національного природнього парку. Археологічні дослідження в Україні 2017 р., с. 350-352.

Черненко, О. Є., Луценко, Р. М., Кравченко, Р. А. 2020. Звіт про наукові археологічні дослідження городища Свердловське-1 на території Мезинського національного природного парку (Коропський р-н Чернігівська обл.) у 2019 та 2020 рр. НА ІА НАН України, ф. е, б/н.

Черненко, О. Є., Луценко, Р. М., Кравченко, Р. А.., Карась, І. П. 2019. Звіт про наукові археологічні дослідження городища Свердловське-1 на території Мезинського національ-

льного природнього парку (Коропський р-н, Чернігіської обл.) у 2018 р. НА ІА НАН України, ф. е., б/н.

Шекун, А. В. 1983. Отчет об археологических исследованиях на Черниговщине в 1983 г. НА ІА НАН України, ф. е., 1983/170.

O. Y.Chernenko
R. A. Kravchenko
Y. V. Volodarets-Urbanovich

LUNAR-SHAPED ITEM OF THE CHAMPLEVÉ ENAMEL FROM SVERDLOVS'KE-1 HILLFORT ON THE DESNA RIVER

Article presents find jewel from the Sverdlovs'ke-1 hillfort of the Romny culture.

It was discovered from the upper layers of the building 4 in 2019. The jewel is a lunar-shaped item of the champlevé enamel of late Roman period (Fig. 2). Find can be attributed to the developed stage of the evolution of style (end of the 2th-3th centuries A. D) by A. Oblomsky and R. Terpilovsky. Similar products are known in the Middle Dnieper, the Dnieper Left Bank, the Upper Dnieper and the Moskva River basin (Fig. 3; 4). They are usually associated with monuments of Kyiv culture or originate from its area. Jewel occupies a place in the circle of these antiquities and confirms our ideas about the ethnocultural situation in the microregion of Middle Podesennia in the first half of the first millennium A. D. In total, more than a dozen sites of Kyiv culture and six locations with jewel of the champlevé enamel are known in the Novgorod-Siversky Podesennia microregion. Most of jewel, as well as the find from Sverdlovsk-1, belong to the developed stage of the style's existence (Fig. 5: 1; 7).

Given that no strata or objects of Kyiv culture (3th-5th centuries A. D.) were found on the Sverdlovske-1 hillfort. The lunar-shaped item could have been found and brought by its inhabitants in antiquity. This is suggested by the discovery of the jewel on the monument and in the object of this cultural and chronological period. This fact suggests the secondary use of things. We have managed to gather information on eight more similar cases — jewelry the champlevé enamel on monuments and in complexes that chronologically stand out from the general context of such items (Fig. 9; 10). In addition to Sverdlovsk-1, three other cases are related to the sites of the Middle Podesennia.

Keywords: *Sverdlovsk-1 hillfort, Middle Podesenye, late Roman time, Kyiv culture, lunar-shaped item, the champlevé enamel, Romny culture*

ЧЕРНЕНКО Олена Євгеніївна, кандидат історичних наук, доцент, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, Чернігів, Україна.

CHERNENKO Olena Yevheniivna, Ph. D. (Candidate of Historical Sciences), Associate Professor, T. G. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», Chernihiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-0627-9095

e-mail: allisscorp@gmail.com

КРАВЧЕНКО Роман Анатолійович, молодший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

K**RAVCHENKO Roman Anatoliiovych**, Junior Researcher, Institute of Archaeology of the NAS Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-5193-4482

e-mail: romankravmail@gmail.com

ВОЛОДАРЕЦЬ-УРБАНОВИЧ Ярослав Володимирович, науковий співробітник, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

VOLODARETS-URBANOVICH Yaroslav, Ph D, Researcher, the Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-1560-3608

e-mail: volodarets_urbanovych@iananu.org.ua, volodargrad@ukr.net

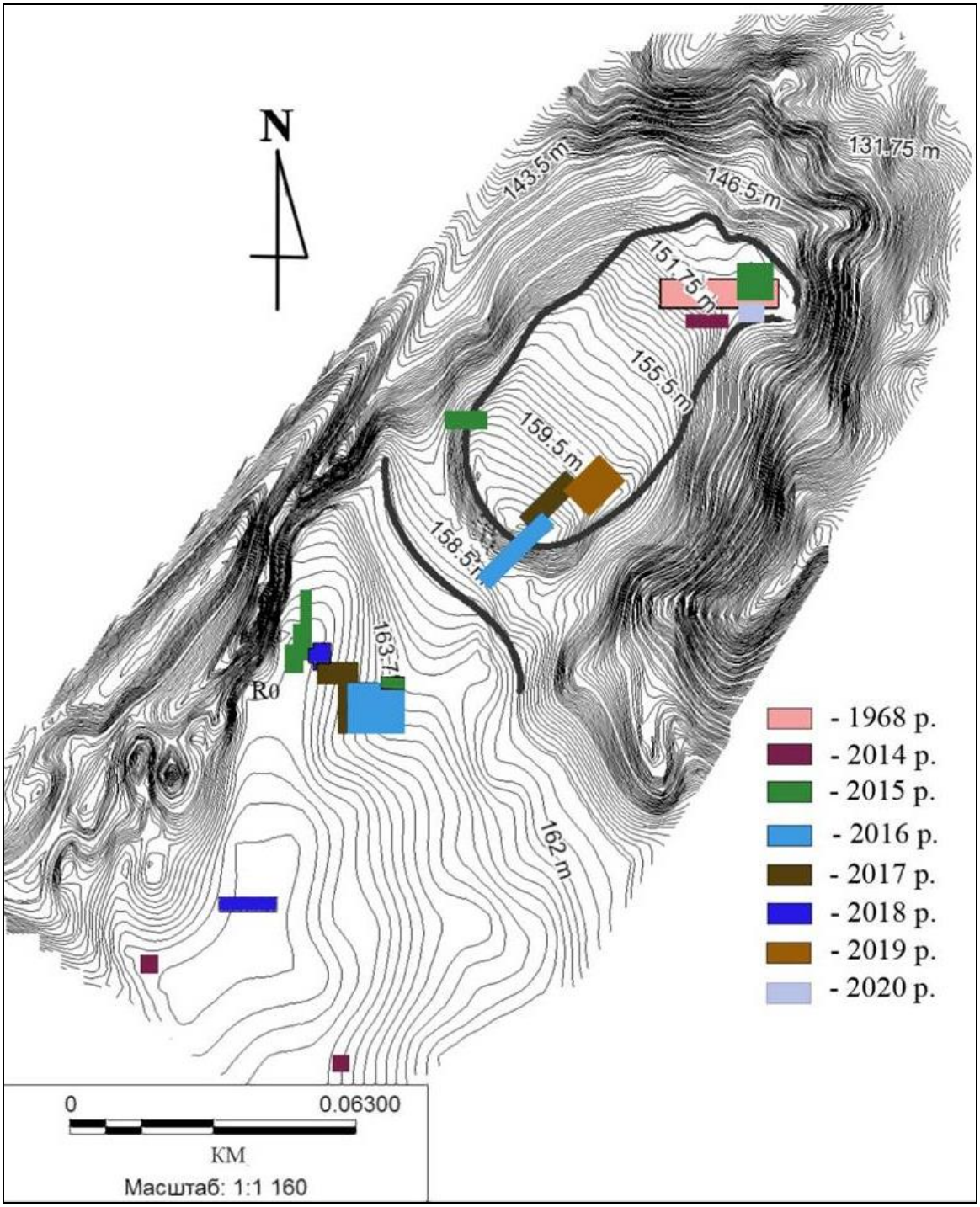

Рис. 1. План пам’ятки з позначеними розкопами,
топозйомка Р. М. Луценка та О. І. Яковенка

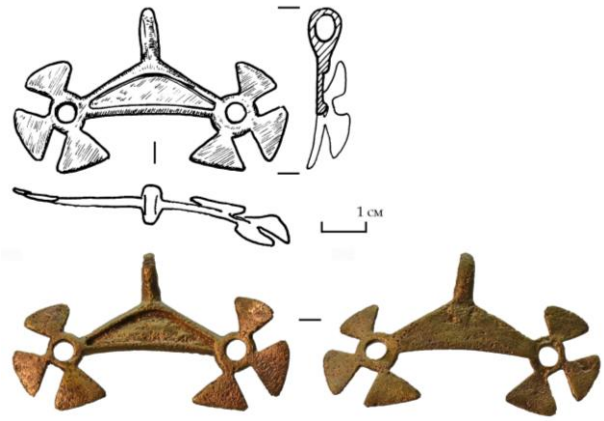

Рис. 2. Лунниця з городища Свердловське-1. Фото: Р. М. Луценко.
Русинок: О. В. Терещенко

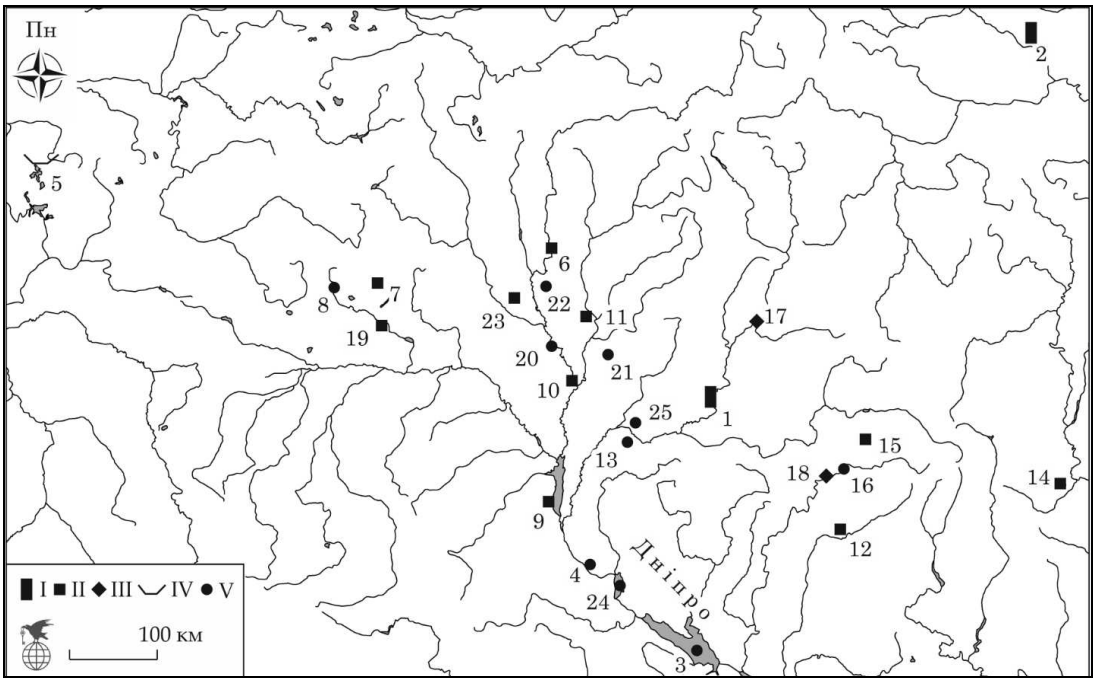

Рис. 3. Карта поширення лунниць кола східноєвропейський варварських виїмчастих емалей, аналогічних підвісці з городища Свердловське-1. Умовні позначення:

I — городища; II — поселення; III — скарби; IV — могильник; V — випадкові знахідки.

Пам’ятки:

1 — Свердловське-1; 2 — Борковський (Мячковський) курган; 3 — Середнє Подніпров’я;
4 — «Київська область»; 5 — Венгошево; 6 — Абидня; 7 — Івань-3; 8 — Мервіни; 9 — Козаровичі;
10 — Мохов; 11 — Присно; 12 — Рябовка-1; 13 — «Куликівський район Чернігівської обл.»;
14 — Труд; 15 — Немча; 16 — Плехово; 17 — Брянський скарб; 18 — Микільський скарб;
19 — Ясковичи, 20 — «Речицький район»; 21 — Носовичи; 22 — Вишенька; 23 — Плесовичи;
24 — Гута Корамівка; 25 — Гориця

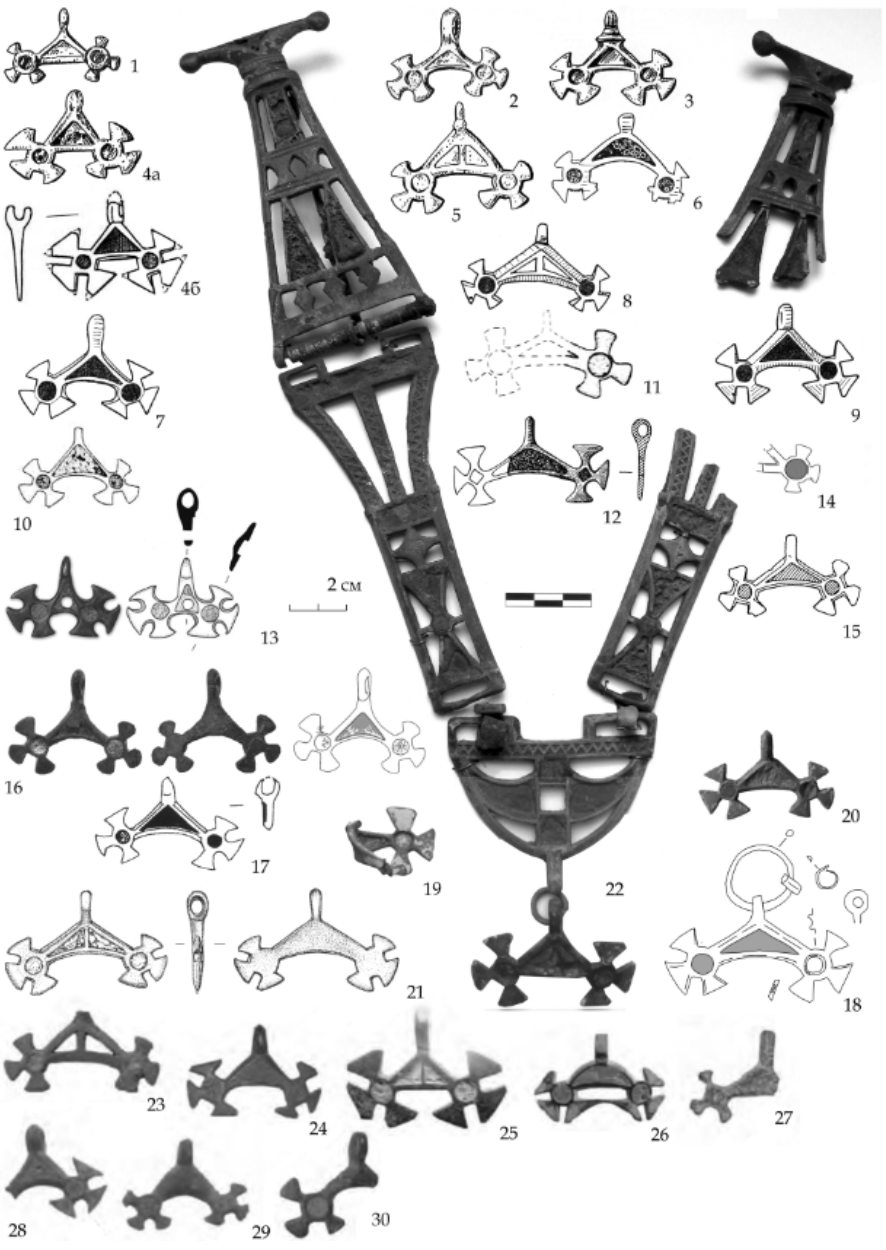

Рис. 4. Лунниці кола східноєвропейський варварських виїмчастих емалей, аналогічні підвісці з городища Свердловське-1.

1 — городище Борковський (Мячковський) курган; 2 — Середнє Подніпров'я; 3 — «Київська область»; 4а — Адаменка / Абидня (за Фролов 1980, рис. 2: 4); 4б — Абидня (за Ильютик 2016, с. 214, рис. 16: 2; Харитонович 2016, рис. 2: 15); 5 — Венгошево; 6 — Гута Комарівка; 7 — «Канівський район»; 8 — Гориця; 9 — Середнє Подніпров'я; 10 — Мервіни; 11 — Івань-3; 12 — Козаровичі; 13 — «Київська область»; 14 — Присно; 15 — Рябовка-1; 16 — Мохов; 17 — «Куликівський район Чернігівської обл.»; 18 — Труд; 19 — Немча; 20 — Плехово; 21 — Брянський скарб; 22 — Микільський скарб; 23 — Ясковичи, 24, 25 — «територія Білорусії»; 26 — «Речицький район»; 27 — Носовичи; 28, 29 — Вишенька; 30 — Плесовичи

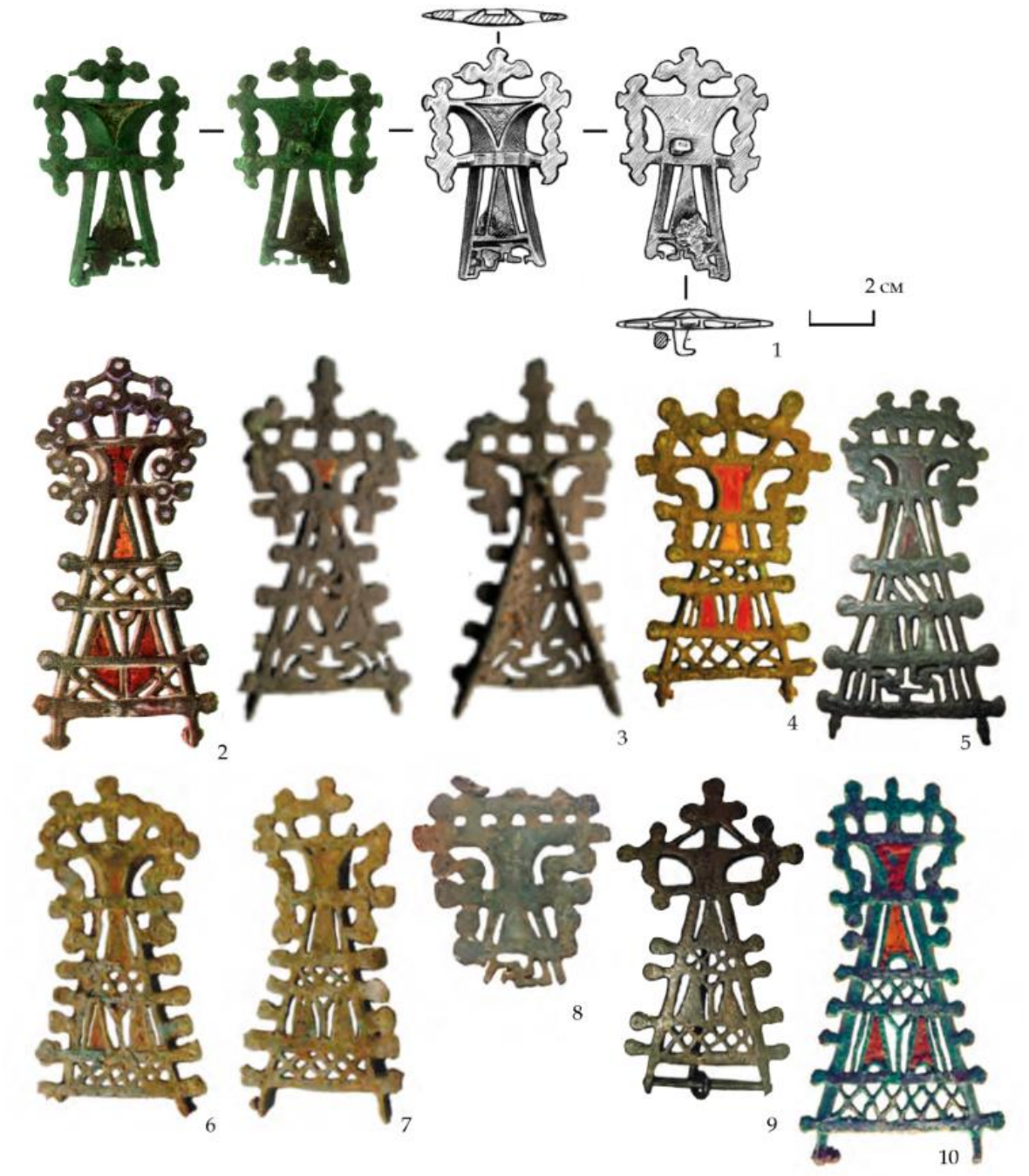

Рис. 5. Фібула із смт. Сосниця (фото та рисунок Терещенко О. В.) та її аналогії.
1 — Сосниця; 2 — Дроково; 3 — Балдиж; 4 — «Докшицький р-н»;
5 — «територія Білорусі»; 6, 7 — «Смолевицький р-н»; 8 — «Смоленська обл.»;
9 — Мартинсала; 10 — Рудишкяй

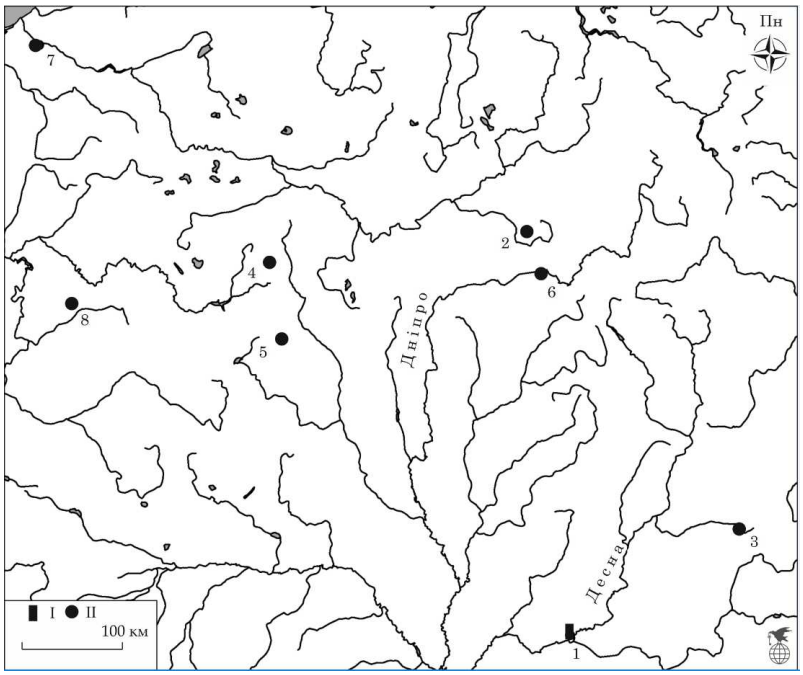

Рис. 6. Карта поширення фібул аналогічних сосницькій. Умовні позначення:
I — городища; II — випадкові знахідки.
Пам’ятки:
1 — Сосниця; 2 — Дроково; 3 — Балдиж; 4 — «Докшицький р-н»; 5 — «Смолевицький р-н»; 6 — «Смоленська обл.»; 7 — Мартинсала; 8 — Рудишкяй

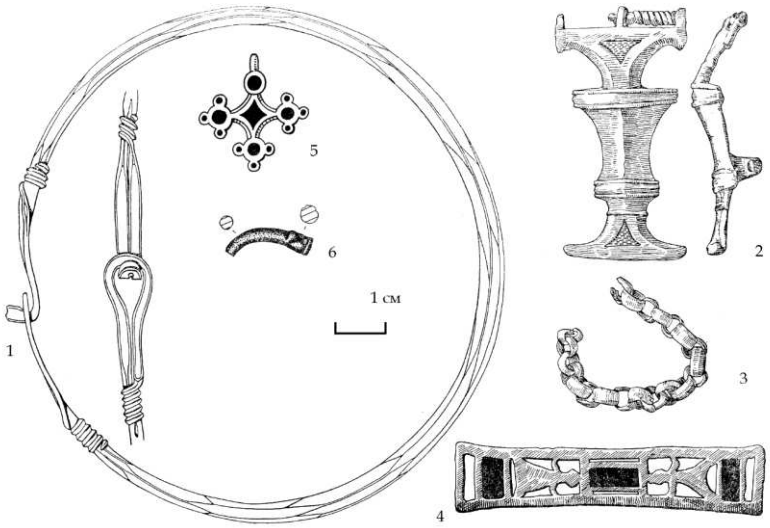

Рис. 7. Прикраси кола східноєвропейських варварських виїмчастих емалей в мікрорегіоні Новгород-Сіверське Полісся.
1 — Мамекіно; 2-4 — уроч. Гай біля с. Радичів; 5 — Прогони; 4 — поселення Кириївка

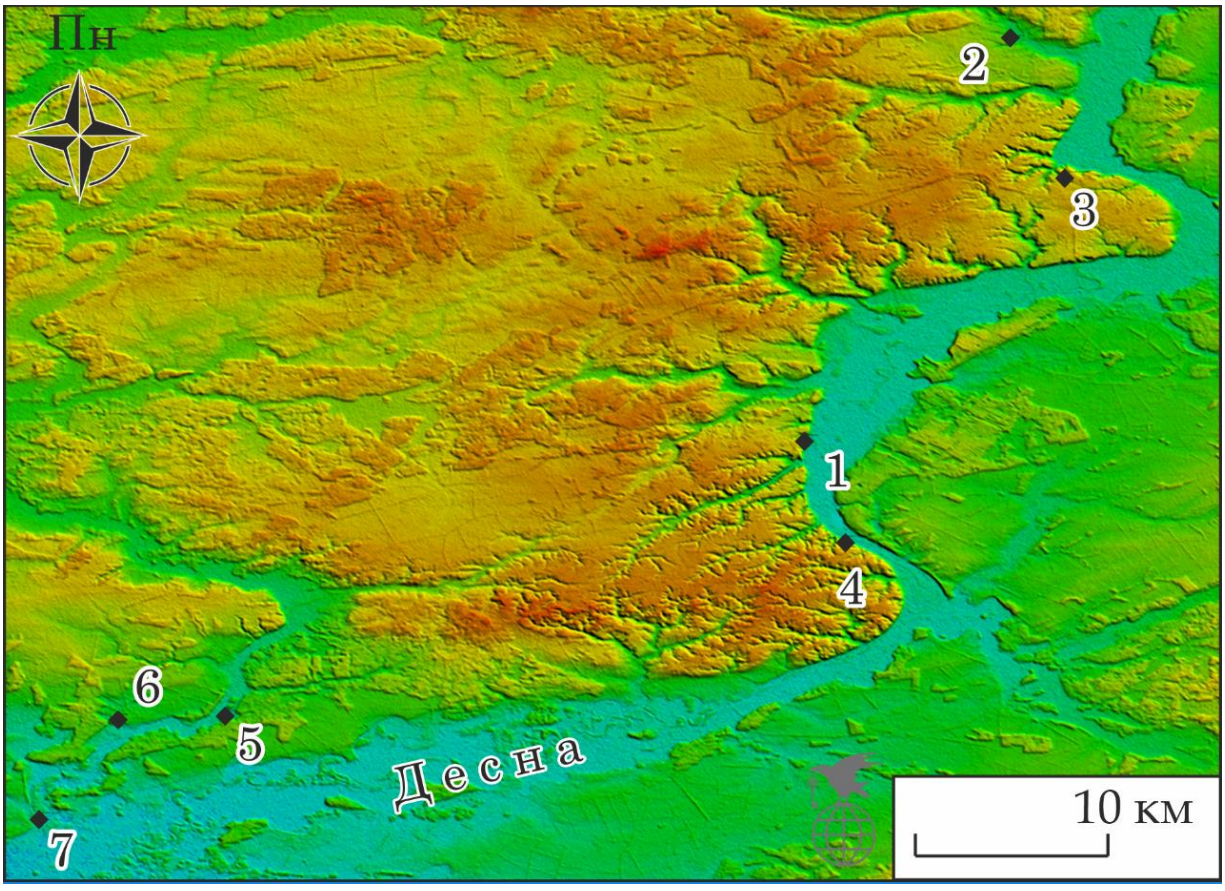

Рис. 8. Карта поширення знахідок східноєвропейських варварських виїмчастих емалей в мікрорегіоні Новгород-Сіверське Полісся.

Пам’ятки:

1 — городище Свердловське-1; 2 — Мамекіно; 3 — городище Замкова гора у м. Новгород-Сіверському; 4 — уроч. Гай біля с. Радичів; 5 — Прогони; 6 — смт. Сосниця; 7 — поселення Кириївка

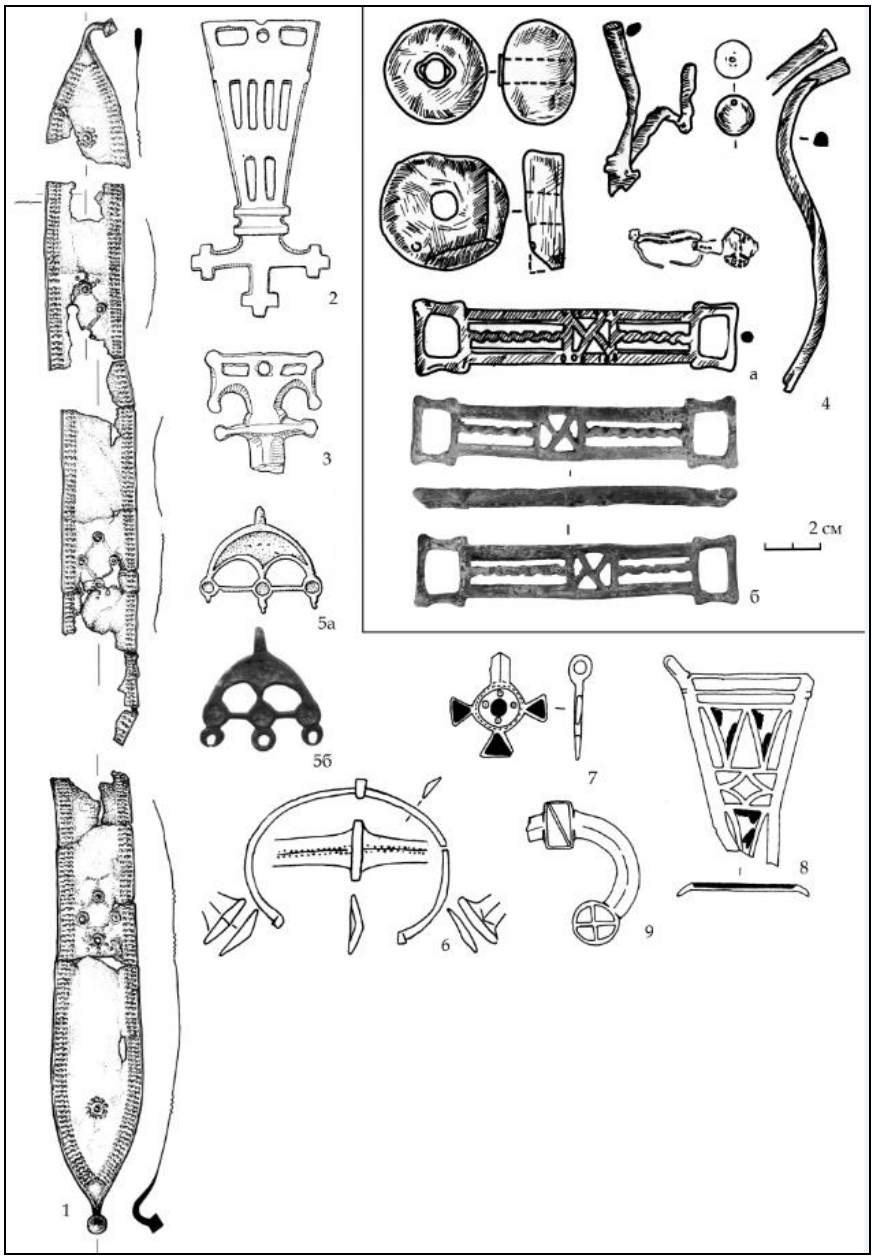

Рис. 9. Знахідки східноєвропейських варварських виїмчастих емалей, що походять із середньовічних пам'яток та комплексів.

1 — Суджа-Замостьє; 2, 3 — Цімлянське правобережне городище;
4 — Сухогомільшанський могильник, поховання 274: а — за Аксенов, Михеев 2006, с. 60, 164, рис. 70; б — фото С. А. Заднікова (публікується вперше);
5 — Дмитрівський могильник, катакомба 44 (а — за: Корзухина 1978, табл. 22: 10; Плетнева 1989, рис. 58: 44; б — за Радюш 2020b, с. 181-182, рис. 8: 7);
6 — Семилуки, будівля 23 ; 7 — Путивль; 8 — Ковчин;
9 — городище Замкова гора у м. Новгород-Сіверський, яма 4

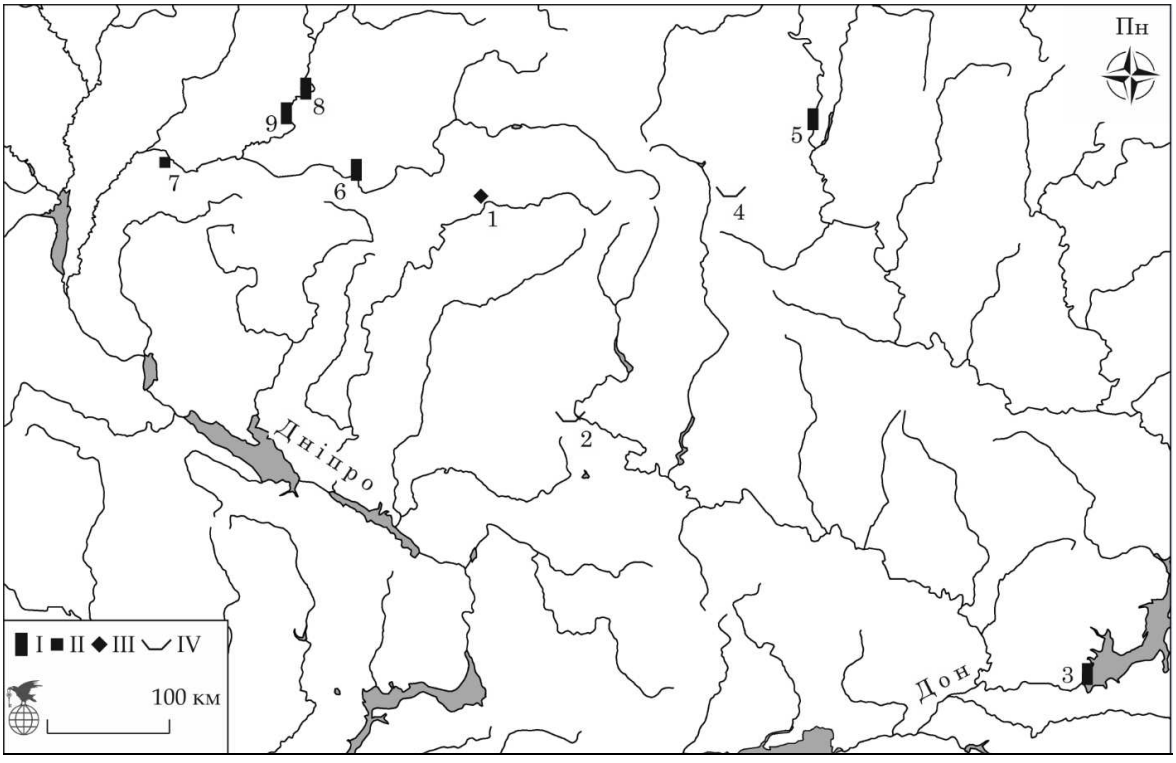

Рис. 10. Карта поширення знахідок східноєвропейських варварських виїмчастих емалей, що походять із пам'яток та комплексів середньовіччя.

Умовні позначення:

I — городища; II — поселення; III — скарби; IV — могильник.

Пам'ятки:

1 — Суджа-Замостьє; 2 — Сухогомільшанський могильник; 3 — Цімлянське правобережне городище; 4 — Дмитрівський могильник; 5 — Семилуки; 6 — Путивль; 7 — Ковчин; 8 — городище Замкова гора у м. Новгород-Сіверський; 9 — городище Свердловське-1